Observacions sobre el «Psalteri» de Joan Roís de Corella i d'altres traduccions dels Salms

Hi ha encara moltíssima feina a fer en el vast camp de les traduccions bíbliques catalanes. Així, dels Testaments en català conservats a Londres i a París, o de les Bíblies en prosa o en rims de Sevilla, no se n'han fet ni edicions ni tan sols microfilms per a la col·lecció de reproduccions de la Biblioteca de Catalunya. Amb raó Pere Bohigas ha afirmat en el seu resum sobre *La Bíblia als Països Catalans* que, quant a les traduccions medievals, «no s'ha fet res de fonamental sobre aquest tema» des de l'estudi de Samuel Berger del 1890.[1] Però el 1978, per celebrar els cinc-cents anys de la primera edició catalana de la Bíblia, la «Revista Catalana de Teologia» va publicar dos treballs importants, l'un de Guiu Camps[2] i l'altre de Josep Perarnau,[3] que representen un gran pas endavant. Després, el 1985, Antoni López Quiles i Vicent Ribes van donar a la llum la seva transcripció i actualització del *Psalteri* de Joan Roís de Corella, publicat el 1490,[4] reemplaçant així l'edi-

1. Pere Bohigas, dins *Diccionari de la literatura catalana*, ed. J. Molas i J. Massot (Barcelona 1979), pàg. 87; Bohigas es refereix a S. Berger, *Nouvelles recherches sur les Bibles provençales et catalanes*, «Romania», 9 (1890), pàgs. 505-561.

2. Guiu Camps, *Cinc-cents anys de la primera edició catalana de la Bíblia*, RCT 3 (1978), pàgs. 3-16.

3. Josep Perarnau, *Aportació al tema de les traduccions bíbliques catalanes medievals*, RCT 3 (1978), pàgs. 17-98.

4. Joan Roís de Corella, *Psalteri*. Introducció, transcripció i actualització a cura de Joan A. López i Quiles i Vicent Ribes i Palmero (Montserrat 1985, amb la col·laboració de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i de la revista «Saó»).

ció de bibliòfils feta a Sant Feliu de Guíxols el 1928 per Octavio Viader amb un epíleg del prevere Jaume Barrera.

Si el treball del pare Perarnau mostra, entre molts altres punts, com és de fascinant de descobrir darrera les traduccions bíbliques medievals els tres grups sociològics dels jueus, els judaïtzants i els cristians, jo em concentraré ací en aspectes filològics i en les forces psicològiques que converteixen la feina de traduir la Bíblia en una cosa única. Estudiaré primer la història externa del *Psalteri* del 1490, i després certs aspectes interns de la llengua del traductor, que amb prou seguretat fou Joan Roís de Corella. En segon lloc, trauré algunes conclusions sobre l'actualització del text de Corella afegida a la nova edició, que mostra les tendències generals de les traduccions bíbliques modernes, i també de la de Montserrat. Finalment, transcriuré i comentaré una sèrie de traduccions medievals i de comentaris llatins del primer salm penitencial.

1. De la Bíblia del 1478 atribuïda a Bonifaci Ferrer i a l'inquisidor Borrell a l'extret dels salms del 1480 i al Psalteri de Corella del 1490

La qüestió de si realment el germà de sant Vicent Ferrer va traduir la Bíblia completa durant els seus anys a la Cartoixa de Portaceli del 1396 al 1402 podria ser apassionant, però com que se n'han perdut —excepte alguns fragments—[5] tant els manuscrits originals com l'edició del 1478, corre el risc de perdre's en arguments no controlables. Potser sí que Bonifaci hi havia col·laborat,

5. Vegeu Marià Aguiló, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1923 (reed. Barcelona 1977), pàg. 1 ss., amb transcripció del fragment final, *Apocalipsi* 20.8, 21 i 22, on podem observar la gran literalitat d'aquesta traducció; per exemple: «ipse Deus cum eis erit eorum Deus»: *ell Déu ab ells serà Déu de ells* / «ipsa civitas»: *ella la ciutat* / *devorà a ells* / *les obres de ells*/ *mostrà a mi.* Transcripcions també dins J. Ribelles, *Bibliografia de la lengua valenciana*, 1 (Madrid 1915), pàg. 304 ss. i R. Miquel i Planas, *Bibliofilia*, 1 (Barcelona 1911-1914), col. 256. Vegeu també P. Bohigas, *La Bíblia a Catalunya*, del 1967, reed. dins *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Montserrat 1982), pàgs. 57-76, i *Dos fragments catalans dels Evangelis, restes de la traducció de la Bíblia de Bonifaci Ferrer*, del 1962, reed. *Ibid.*, pàgs. 77-93.

però probablement no més que els «altres singulars hòmens de sciència» mencionats al colofó de l'incunable. Quants i quina mena de canvis hi va introduir després l'inquisidor Jaume Borrell per merèixer que el colofó del 1478 digui que la traducció hagi estat «corregida, vista e regoneguda» per ell, no ho sabem.[6] La Bíblia del 1478 s'ha perdut, però no abans que Nicolau Spindeler de Barcelona en publiqués a part, el 1480, el Saltiri; a la introducció diu clarament que fou «tret de la Bíblia de stampa la quall és estada empremptada en la ciutat de València e fon corregida, vista e regoneguda per lo reverent mestre Jacme Borrell».[7] D'aquesta edició parcial, se n'ha conservat un sol exemplar, a la Bibliothèque Mazaríne de París.[8] Segurament Joan Roís de Corella coneixia aquesta edició del Saltiri. Podem veure en la seva nova versió dels salms la seva reacció en contra de la traducció impresa sense nom de traductor el 1480, versió que una persona sensible a qüestions de llengua i estil havia de considerar insuficient. Corella, però, no es va limitar simplement a revisar el treball dels cartoixans: es va basar de nou en l'original llatí. El que sorprèn —i que no sé explicar— és que no va traduir tots els 150 salms amb el mateix criteri metodològic. Molts els tradueix ràpidament, amb prou passatges d'una literalitat tan exagerada com la trobem a l'edició del 1480, però d'altres els treballa i els revisa més, amb més afegitons explicatius i elements de «valenciana prosa». Com ja en el cas del «corrector»

6. BERGER, art. cit., pàg. 530 ss., creu que el ms. esp. 376 de París representa la traducció de Ferrer no revisada per Borrell. Però, en traduccions tan literals, paral·lelismes sintàctics poden explicar-se pel text llatí. No es veu per què l'inquisidor hauria canviat regularment centenars de perfets simples en formes compostes, tot reemplaçant *defalliré* per *han defallit* i *yo oblidí de* per *fuy oblidat*, etc. Les diferències en el lèxic del salm 101 —en comptes de *hojes, cara, abaixa, cuytadament, exclamaré, ferit* trobem *exaudeix, faç, inclina, ivaçosament, hauré invocat, percudit*— s'expliquen millor pensant en una nova versió que no pas en una consulta constant del text llatí («exaudi, facies, inclina, velociter, invocavero, percussus»). PERARNAU, art. cit., pàg. 83 s. permet de comparar el primer salm en el ms. 376 i en l'ed. del 1480.

7. Sorprèn la continuació d'aquesta frase: *...e d'altres, segons en aquella se conte*, vist que *e d'altres* no pot referir-se a d'altres correctors; sembla un eco dels *altres singulars hòmens* traductors mencionats al colofó de l'edició del 1478. No s'esmenta Bonifaci Ferrer.

8. Reproducció fotogràfica a la Biblioteca de Catalunya, C 2-4.

de l'edició del 1478, no sabem res sobre la contribució de Joan Ferrando de Guivara, mestre en sacra teologia, que, segons el colofó del 1490, ha «corregit e feelment smenat» la traducció de Corella. M'imagino que hom n'esperava sobretot el vist-i-plau d'un teòleg, i no pas millores estilístiques.

El *Psalteri* de Corella es declara en el colofó «empremtat en Venècia per mestre Johan Hertczog, tudesch». Des d'Aguiló i l'edició gòtica de Viader, hom transcriu aquest cognom com a «Hertezog», però l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya diu ben clarament «Hertczog». El dígraf «cz» és una grafia italiana —coneguda a la fi del segle XV també en català— equivalent a la «c trencada»; «tcz» reprodueix la consonant africada en «Herzog», com s'escriu aquest nom avui dia. Consta que un tal Johannes Hertzog va publicar el 1493 a Venècia un Missal, però no vaig trobar cap altra referència a aquest impressor, ni surt a l'índex de l'*Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia*, vol. 6, del 1981.

L'explicació corrent que Corella havia fet imprimir el seu *Psalteri* a Venècia perquè la Inquisició espanyola havia prohibit traduccions de la Bíblia no convenç. Primer, perquè les constitucions conciliars on hom volia veure interdiccions de traduir qualsevol text bíblic fan una excepció per als llibres «in quibus solum orationes contineantur».[9] Segon, perquè si traduir els salms era il·legal, publicar-los a Venècia, però clarament sota el seu nom, no hauria preservat Corella de problemes amb la Inquisició. D'altra banda, no sé en què es basen les afirmacions de J. Barrera que Corella va publicar el *Psalteri* a Venècia a causa de «la millor qualitat de les [seves] premses», o d'Antoni Ferrando que diu que ho va fer per «facilitar-ne la difusió entre les colònies valencianes d'Itàlia».[10] Potser la situació no era tan perillosa, però era canviant i imprevisible; els teòlegs Borrell i Ferrando que firmen com a correctors en les edicions del 1478, 1480 i 1490 podien garantir la pau tan sols amb la jerarquia eclesiàstica del moment. Un nou poder podria or-

9. Veg. PERARNAU, art. cit., pàg. 75, nota 49.

10. Barrera és citat per LÓPEZ - RIBES, ed. cit., pàg. 28; per a FERRANDO, vegeu «Caplletra», 2 (1987), pàg. 135.

denar la destrucció de l'edició; poder afirmar aleshores que els exemplars es troben a Venècia i prometre no importar-ne cap més, permetria d'esperar un nou canvi d'inquisidors, per tornar aleshores a treure a la llum els volums impresos i amagats a... València. El que sí que sabem segur és que el 1498, mig any després de la mort de Corella, l'inquisidor Joan de Monasterio va decretar una crema de «Bíbries en pla, o saltiris en pla, o altres qualsevols libres en los quals haja salms en pla», però els vicaris generals de València i el Nunci van aconseguir que es manés examinar primer aquestes traduccions, començant precisament pel *Psalteri* de Corella.[11]

La prohibició de traduir la Bíblia s'explica per la por dels teòlegs de perdre la seva posició com a únics intèrprets dels textos sagrats. Es podia relaxar aquest interdicte si el text no necessitava interpretació, com en el cas de pregàries, i es podien deixar en circulació traduccions que eren tan literals que igualment feia falta un teòleg per a explicar les metàfores calcades, els noms propis no identificats, els llatinismes, etc. Aquesta mentalitat, no l'observem tan sols a l'Edat Mitjana: perdura en temps del Renaixement, quan homes de l'Església, per exemple Alonso de Cartagena, prefereixen en traduccions al llatí grecismes difícils com *eutrapelia* a mots regulars com *urbanitas* o *iocunditas*, preferits per humanistes com Leonardo Bruni. I perdura encara en la llengua incomprensible dels juristes dels nostres dies, a qui hem de pagar tant perquè ens redactin com perquè ens expliquin documents legals.

La convicció que en la vida hi ha situacions en què la llengua diària no és adequada és perenne i universal. Tecnicismes o arcaismes lèxics i capgiraments sintàctics ens semblen provar l'autenticitat dels textos legals o religiosos. El traductor, que no sap quins

11. Documents publicats per J. E. SERRANO MORALES, resumits per CAMPS, art. cit., pàg. 10, o per LÓPEZ - RIBES, ed. cit., pàg. 26. Recordem que a Barcelona sí que es van cremar, el 1496, «les Bíblies en pla e altres llibres en pla descendents de la Bíblia», segons el *Manual de novells ardits*, pàg. 146. La desaparició dels salms bíblics en català explica potser el gran èxit —impressió el 1495 en dos mil exemplars— de la traducció parcial del *Psalterium* de Francesc Eiximenis. Vegeu el meu article *Un centenar de oraciones del «Psalterium (alias Laudatorium)» de Francesc Eiximenis traducidas al catalán por Guillem Fontana en 1416*, BRABLB 41 (1987-1988), pàgs. 163-190.

elements de l'original garanteixen aquesta autenticitat, en calca el lèxic i la sintaxi. El resultat és una llengua artificial i estranya, difícil d'entendre, però la gent la considera apropiada si no necessària. És sobretot en pregàries on els sentiments semblen més importants que la comprensió del contingut. Fins i tot teòlegs com Gerson havien de reconèixer que resar salms sense entendre'ls té un cert valor, atès que «és l'ànima que parla».[12] D'ací a l'aberració de la glossolàlia no hi ha sinó un pas.

Quan la imparable evolució lingüística força una religió a canviar la llengua dels seus textos fonamentals per no alienar els creients, aquella no pot simplement introduir el parlar comú contemporani; ha de conservar la impressió d'«alteritat» d'aquests textos. No conec cap Bíblia vulgar d'ús oficial en una Església nacional moderna, catòlica o protestant, que representi veritablement la llengua familiar del poble. Podríem dir que les primeres traduccions bíbliques contenien hebraismes, grecismes o llatinismes, sintàctics i lèxics, per simple incompetència dels traductors; la impressió estranya que feien aquestes traduccions literals —igual que l'ús d'una llengua litúrgica «morta»— s'ha identificat després amb els sentiments que el creient busca en cerimònies religioses. Cometríem tres errors si afirmàvem que el llatí de l'Església era de bon començament una llengua «normal», i que de mica en mica es tornava incomprensible pel poble, i que fou després reemplaçat per llengües vernacles «normals». Del punt de vista estilístic és igualment dolent en llatí *Pater noster qui es...* que en català *Pare nostre que esteu...*, i en alemany no és gaire més fàcil saber què vol dir *gebenedeit* que en llatí *benedictus*. En els Països Catalans del començament del segle XX la qüestió de l'«alteritat» de la llengua bíblica i litúrgica era més complicada encara per l'absència d'un ús lingüístic «normal» estandarditzat. Carles Cardó, proposant-se en traduir els salms recrear en el lector «l'emoció poètica primigènia», va recórrer no solament al vers, sinó també a arcaismes, dialectalismes i neologismes. Però la intro-

12. Citat per J. CL. SCHMITT, *Du bon usage du Credo*, dins *Faire croire. Modalités de la diffusion et de la réception des messages religieux du XIIIe au XVe siècle*, «École française de Rome», 51 (1981), pàgs. 337-361.

ducció de noves versions dels textos litúrgics va topar amb més resistència.[13]

Crec que podem assumir que els traductors de textos religiosos eren des de sempre conscients que treballaven amb una llengua no ordinària i que això els permetia procediments extraordinaris. L'exclamació del profeta que Déu havia arranjat tota la creació —doncs també la creació literària— «segons mesura, números i pes» (Saviesa 11,20), i la frase de sant Jeroni que en la Bíblia hi ha misteris fins i tot en l'ordre dels mots,[14] hauran fet preferir a molts traductors de limitar-se a una literalitat extrema. Probablement els cartoixans de Portaceli s'adonaven perfectament que dir «ell Déu ab ells serà Déu de ells» no era el valencià diari de tothom, però un cop presa la decisió de calcar tots els pronoms llatins van reinterpretar la reacció de la seva sensibilitat lingüística nadiua que tals frases sonen «fals» en el sentit que són «estranyes» i finalment en el sentit que això és l'estil «bíblic».[15] La traducció de la Bíblia del 1478 devia fer als lectors contemporanis una impressió estranya, però l'acceptaven com a escaient dintre un text religiós. Però un bon traductor i estilista com Corella devia veure que el mateix to extraordinari i sublim es pot aconseguir sense fer violència a la llengua. Ell també creia que les pregàries no podien usar mots i frases de cada dia; però ell veia la possibilitat d'arribar a aquesta «alteritat», no amb calcs de l'ús dels pronoms llatins, per exemple, sinó emprant un català més refinat i retòric, la «valenciana prosa».

13. Vegeu ANTONI M. BADIA I MARGARIT, *Mots nous en la traducció catalana dels salms*, dins *Miscel·lània Carles Cardó* (Barcelona 1963), pàgs. 121-142, i la seva posició a «Serra d'Or» del 1969 quant a l'ús d'*entregar* i *lliurar* en la litúrgia, reimpresa a *L'altra cara de la llengua*, ed. X. PERICAY (Barcelona 1987), pàgs. 137-145.

14. *De optimo genere interpretandi* (carta núm. 57), V.2; vegeu l'ed. i comentari de G. J. M. BARTELINK (Leiden 1980).

15. Sorprèn que és igualment amb pronoms —els arcaismes *thou, thee, thine*, etc.— que hom dóna un caràcter religiós a textos anglesos. Vaig observar una cosa semblant en alemany, on per raons sentimentals certa gent prefereix Bíblies velles amb l'ortografia «ey» pel diftong escrit avui «ei», cosa que els fa pronunciar / mein, dein, sein / en comptes de / main, dain, sain / ("meu, teu, seu"), pronunciació que creuen arcaica, però que no ha existit mai.

Ara, també en la traducció de Corella hi ha passatges d'exagerada literalitat, on el «progrés» sobre la versió publicada el 1478 i el 1480 és ben migrat. Compareu l'ínici del salm 23:

Ferrer: *Del Senyor és la terra e la plenitud d'ella; lo circuhit de les terres e tots los qui habiten en ell. Car Ell sobre les mars funda a ell, e sobre los flums ha apparellat a ell. Qui pujarà en lo mont del Senyor? o qui starà en lo mont sant de Ell?*

Corella: *Del Senyor és la terra e la plenitud de aquella; lo circuit de les terres e tots los qui habiten en aquell. Perquè Ell, Senyor, sobre les mars ha fundat aquell, e sobre los flums lo ha dispost. Qui pujarà en lo mont del Senyor? o qui starà en lo seu loch sant?*[16]

En general, però, podem afirmar que Ferrer calca els pronoms llatins i que Corella els tradueix normalment:

(FERRER:) tribulen a mi : (CORELLA:) *m tribulen* (3.2)
dilatist a mi : *me has exampat lo cor* (4.2)
demana de mi e donaré a tu : *demana.m e donar-t'é* (2.8)
he engenrat a tu : *t'hé engendrat* (2.7)
conturbarà a ells : *los trobarà* (2.5)
los adversants a mi : *mos adversaris* (3.8)
los noents a mi : *aquells qui'm nohen* (34.1)
no calles de mi : *no calles denegant-me resposta* (27.1)
girar-s'à la dolor de ell en lo cap de ell : *serà convertida la sua dolorosa enveja sobre lo seu cap* (7.17)
los ulls de ell... lo sguard de ell... la iniquitat de ell... la boca de ell : *los seus ulls... lo conspecte de Déu... la sua iniquitat... la sua boca* (35.1)
en los labis d'ells : *en los seus labis* (58.8)

En aquests exemples, també Corella fa correspondre un pronom català a cada pronom llatí. Però en prou llocs va més lluny i omet el pronom: «Folium eius non defluet», Ferrer *la fulla de ell no caurà*, Corella *no perdrà fulla*. Igualment és molt menys literal que Ferrer en no calcar l'ordre dels mots: «Filius meus es», Ferrer *fill meu est tu*, Corella *tu est mon fill*. No busca a traduir sempre verbs

16. L'expressió «orbis terrae et plenitudo eius» torna a 49.12. Allà Ferrer diu *lo setgle de la terra e la planea de ella*, però Corella repeteix *lo circuit de la terra e la plenitud de aquell*.

amb verbs i noms amb noms: «Exultate ei cum tremore», Ferrer *alegrau-vos a ell ab tremolament*, Corella *tremolant alegrau-vos*. No tem canviar la construcció de la frase: «Dicunt: Non est salus ipsi in Deo eius», Ferrer *dien: No és salut a ella en lo Déu de ella*, Corella *dien que no té sperança de salut en lo seu Senyor*. Fa menys traduccions etimologitzants de mots compostos llatins si això no contribueix gens a una comprensió més pregona de l'original: «Insipiens», Ferrer *lo no-savi*, Corella *lo foll*. No creu que s'hagi de fer correspondre expressions complicades a expressions llargues: «Omnia quaecumque», Ferrer *totes qualsevol coses*, Corella *tot*.[17] En un sentit, però, Corella és més literal —poètic?— que d'altres traductors medievals: no té escrúpols a calcar certes metàfores, com l'expressió «eructavit cor meum verbum bonum», traduïda per Ferrer amb *exprimida ha lo cor meu bona paraula*, però imitada per Corella amb *lo meu cor, embriagat de la glòria del secret seu, ha vomitat e denunciat bona paraula* (44.2).[18]

Quant a l'ús de llatinismes, tant la traducció de Ferrer com la de Corella en són plenes. Caldrà un estudi detallat per poder distingir els neologismes i els llatinismes que es poden considerar útils i necessaris des d'un punt de vista teològic i estilístic dels llatinismes gratuïts i superflus. Tant Ferrer com Corella introdueixen mots nous gràcies al mètode de la glossa; així, llegim en Ferrer *paràbola, ço és semblança*, o bé *hymne, ço és laor*,[19] i en Corella

17. Compareu l'observació de sant Jeroni, en la carta 106.17, que en el salm 28, on en grec hi ha els mots *pas tis*, seria «absurda translatio» de traduir «ad verbum» per *omnis quis*; és preferible un simple *omnis*. (Citat per BARTELINK, ed. cit., pàg. 59.)

18. Observeu que s'hi afegeix *e denunciat*. Hauria estat facilíssim al corrector o a l'impressor d'eliminar *vomitat e*. A 18.3 i 144.7 Corella tradueix «eructare» per *manifestar* i *explicar*; en dos altres llocs intensifica els verbs simples amb afegitons: *trauran del fondo cor i pronunciaran* (118.171) i *de l'intrínsech cor explicaran* (144.7).

19. Aquest exemple mostra que BERGER (art. cit., pàg. 534) basa la seva conclusió que el Saltiri català del ms. 2.434 de París és traducció del francès en detalls no conclusius. Diu: " «loor» est beaucoup moins la traduction d'«hymnum» que du français «loenge»". Els seus altres exemples, que cat. *gautes* i *rata penada* tradueixen fr. *joues* i *chauve souris*, i no llatí «fauces» i «nycticorax», igualment poden desvirtuar-se pensant en comentaris bíblics i diccionaris medievals usats pels traductors a tots dos països. S'han d'observar també el context i els usos d'aquests mots en d'altres salms. «Nycticorax» és també traduït per *rata penada* en el comen-

holocausts, que són sacrificis tots cremant, o encara «chorus»: *instrument qui ha nom chorus* (149.3, rep. 150.4).[20] Ara, si Corella diu simplement *paràbola* i *hymne* ho fa perquè el seu públic coneixía aquests mots; però penso que els cartoixans de Portaceli es feien il·lusions si creien que els seus lectors sabien què són *holocausts*. El Saltiri del 1480 usa aquest mot regularment, mentre que Corella varia entre *sacrifici / lo sacrifici que tot se cremava / sacrificis tots encesos / sacrificis grassos tots encesos*, amb un cas de *holocausts, qui són sacrificis tots cremants* a 49.8.[21] Semblantment, Ferrer deixa en llatí l'exclamació *euge, euge*, mentre que Corella opera amb expressions com *cridaren veus de gran alegria* (34.21 i 25), *dien paraules de alegria* (39.16), o *dien: alegra't, alegra't* (69.4). Un estudi més detallat confirmaria, potser, la impressió que Ferrer introduïa llatinismes per inèrcia, mentre que Corella era més conscient de les forces teològiques o socials que recomanaven la introducció de certs neologismes. Semblen innecessaris en l'edició del 1480 els llatinismes *cantació* per «cantatio», traduït per Corella amb *cant* (70.6), o bé *placació* per «placatio», on Corella diu *oferta ab què puga ésser placat* (48.8).[22] Pel seu costat, crec que Corella ha fet bé de posar regularment *susceptor* per traduir la dotzena d'usos de «susceptor», on Ferrer prefereix formes com *prenedor* (45.8) o *rebedor*

---

tari d'Innocenci III i en el ms. 2.433 de París; en el ms. 106 de València algú ha canviat *penada* per *pujada (en sa caseta)*. Ferrer tradueix per *corb nocturn*, i el ms. 244 de París per *durà*. Sant Vicent Ferrer sembla al·ludir a aquesta insegure-tat en traduir aquest verset dient en un sermó de Quaresma: «Aquest món és dit nit... Nosaltres som com muçols o rates penades o òlibes» (citat per J. COROMINES, DECLC, 6.44).

20. En el cas de «rhamnus»: *rhamnus herba espinosa* (57.10), l'absència del lligam *ço és* podria indicar que *herba espinosa* era un afegitó interlineal. Quant a «auster»: *vent qui.s diu migjorn* (77.26), sembla obvi que Corella havia posat primer *vent qui.s diu auster*.

21. Cal no oblidar que un monjo que sent resar cada setmana el Saltiri llatí complet s'acostuma tant a tals termes que acaba creient que tothom sap el que signifiquen, i que la seva sensibilitat lingüística ja no reacciona en contra del seu ús en català. D'altra banda, sobten en la prosa llatinitzant de Ferrer alguns mots vulgars, com l'ús repetit de *nyafar*, com en *ynafaren a mi ab ynafament*, traduint «subsannaverunt me subsannatione» (Corella: *ab scarn me burlaren* 34.16).

22. Cal observar també els llatinismes no provocats pel text llatí, com la traducció de «senium» a 70.18: Ferrer posa *decrepitació*, però Corella *decrepitud*.

(143.2). La Bíblia de Montserrat opera amb *Déu és la meva muralla*, o *defensa*, o *el meu protector*, etc.

2. Corella, traductor dels salms

La comparació del *Psalteri* de Joan Roís de Corella amb la traducció del començament del segle xv publicada el 1480 fa veure el progrés de la llengua durant aquest segle i el canvi en el mètode de traduir els salms. La nova mentalitat lingüística va de costat amb noves idees sobre la religió. Corella no solament abandona la literalitat extrema, sinó que en prou llocs s'atreveix a fer una traducció interpretativa i a introduir elements de la nova retòrica. Així, on Ferrer, calcant l'original llatí, posa *partiré Sichima* i *meu és Galaad*, Corella ajuda el lector dient *partiré la regió de Sichima* i *meu és la terra de Galaad*.[23] Com un mestre d'escola, indica sovint els mots que havien estat reemplaçats per pronoms. Per exemple:

(Llatí:) ea : (Corella:) *ella, ço és la arca* (131.6)
ea : *aquestes coses, ço és monts, valls e fonts* (103.12)
eius : *de la dita ciutat* (45.6)
eius : *de Ell, Déu* (45.4)
ad eum : *a la divina misericòrdia* (31.6)
in eo : *en aquest vituperi* (30.14)
haec : *aquesta tribulació* (118.56)
in omnibus his : *ab tots aquests beneficis e punicions* (77.32)
inclinavit ex hoc in hoc : *inclinà lo Senyor lo seu càlzer de aquest poble que ja ne havia begut en aquest altre que.n begués* (74.9)
mors eorum : *la mort de aquells que muyren ans que.ls altres* (72.4)
adorabunt de ipso : *adoraran a Déu per los beneficis de aquest* (71.15)
nomen eorum : *lo nom dels gentils* (9.6)
propter hanc : *per fer aquesta justícia* (7.8)
pro hac : *per tal remissió* (31.6)

Representen igualment ajudes per al lector les indicacions clares sobre el subjecte o l'objecte sobreentesos, els resums d'idees antecedents i els detalls sobre què resumeixen mots com «sic» o «ideo»:

23. (59.8, rep. 107.7); cf. *lo flum Jordà* (113.3), *lo mont de Hermon* (132.3), *la ciutat de Tyro* (44.13), etc.

respondit : *per aquests tants beneficis ha respost lo feel penident al Senyor* (101.24)
non est recordatus : *no fon recordat lo dit poble* (108.16)
dixerunt : *digueren... als qui lo dit fe col·lien* (128.8)
quis sustinebit : *qui porà sostenir tan larga e gran tribulació com elles merexen* (129.3)
abundantia : *abundància d'armes e vitualles* (121.7)
venies ad me : *vendràs a mi per revelar-me los teus secrets* (100.2)
impedivit : *per mort empachà a la terra desijada no atenguessen* (77.31)
dies pleni : *los dies plens de aquesta consideració* (72.10)
egrederis : *com tu ixquesses de Egipte* (67.8)
obliviscantur : *no se obliden de haver misericòrdia* (58.12)
ne tardaveris : *no hages volgut tardar en ajudar-me* (39.18)
sic dicam : *així, per aquestes gràcies, diré* (60.9)
narrabo sic : *contar-ho-he així que.ls mals sien així prosperats* (72.15)
ideo audivit : *per aquestes paraules los oí, no perquè u merexquessen* (77.21)

La majoria d'aquests afegitons recorden el procediment tradicional de la *praelectio*, l'explicació escolar de textos llatins. El pas, però, a interpretacions que es podrien considerar ja prerrogativa dels teòlegs és fluid. Més endavant, en l'edició sinòptica de diverses traduccions del sisè salm, veurem que hi ha més d'una manera de completar la pregunta «sed tu, Domine, usquequo?», i que els traductors podien inspirar-se en comentaris que suggereixen o bé «usquequo animam meam non corrigis?», o bé «usquequo differs misereri?». Corella escriu *quand me hauràs misericòrdia?*, però d'altres busquen seguretat en la literalitat extrema. Ferrer i el traductor del ms. 244 de París diuen *tu, Senyor, (en)tro à quand?*; el ms. 2.433 duu *tu, Senyor, tro a quant ho laguies?* sense indicar a què es refereix *ho*.

Entre els exemples següents hi ha molts casos de sentits metafòrics explicats, com *la casa (e descendents) de David* o *les sagetes (de les... menaces)*:

exortum est lumen rectis : *appareguda és la lum als rectes de cor, la qual lum és Déu* (111.4)
facies Domini : *la presència e voluntat del Senyor* (113.7)
virtus : *virtut de fer miracles* (67.12)
de profundis : *del fondo carçre de les mies tribulacions* (129.1)
propter legem : *per la tua ley que.m promet misericòrdia* (129.7)

fieri sicut equus : *fets semblants al cavall seguint les concupiscències* (31.9)
in camo... constringe : *ab cabestre de tribulacions constreny e refrena la sensualitat* (31.10)
manus tua : *lo pes e gravitat de la tua potència* (31.4)
in diluvio aquarum : *en lo diluvi de les penes de infern* (31.6)
impie gessi : *he obrat impiadosament apartant-me del meu Déu* (17.22)
sagittae : *les sagetes de les tues justes menaces* (37.3)
praeceptum : *lo manament de fer justícia* (7.7)
via immaculata : *via neta sens màcula de peccat* (100.2)
circumdantes : *aquells qui m'assetgen incitant-me a peccat* (31.7)
sitivit : *sedejat ha... en desijar* (62.2)
cornus : *corn i potència* (17.3)
labor: *treball e injustícia* (54.11)
cor : *cor e voler* (50.12); *cor e pensa* (142.4); *voluntat e pensa* (937.11)
lumbi mei : *los meus loms e la mia pensa* (37.8)

Cal distingir binomis com *loms e pensa*, on hom combina la traducció literal del mot llatí i la seva interpretació com a metàfora, de binomis com *ímpetu e esforç*, que són llatinismes amb glossa, traduccions aproximatives, o fórmules. Aquesta recerca del mot més adient acumulant quasi-sinònims, la podem observar en menor o major grau en totes les traduccions medievals.[24] En la traducció dels salms de Corella també podem observar llatinismes amb glossa (a) i grups de sinònims on cada mot sembla il·luminar un aspecte del mot traduït (b):

(a) abiectus : *abjecte e humil* (83.11)
contemptio : *contenció e discòrdia* (106.40)
delectatio : *goig e delectació* (15.10) (cf. laetari : *haver goig e letícia e exultació* (31.11)
similitudo : *exemple e similitud* (43.15)
improperium : *improperi e misèria* (68.21)
refugium : *refugi e infançonia* (90.9)
flagella : *flagells e penes* (31.10)

24. Per a uns tretze mil exemples, vegeu el meu *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, en premsa a l'Institut d'Estudis Catalans. Allà es troben, per exemple, cinc casos de *agut* seguit d'un altre adjectiu, cosa que mostra que traduir «acutus» per un llatinisme glossat era freqüent i que una coincidència d'aquesta mena entre dues traduccions no serveix per a provar la dependència (com ho fa Berger en el seu art. cit.).

(b) vim : *ímpetu e esforç* (37.13) (cf. vim : *virtut e potència* (79.18)
verbum : *decret e paraula* (40.9)
praeclarus : *clar e preciós* (22.5)
stultus : *grosser foll* (91.7)
nutantes : *tremolants e temerosos* (108.10)
accipere/suscipere : *prendre e acceptar* (48.16, 118.122, 145.9); *prendre e llevar* (106.17); *(re)llevar i acceptar* (47.4, 62.9)
adsumere : *prendre e receptar* (26.10); *prenent llevar* (64.5)
pax : *tranquil·litat e pau* (121.6)
promptuaria : *graners e cellers* (143.13)

Expressions binominals paratàctiques, sobretot fórmules medievals com *via e carrera* o *goig e alegria*, a poc a poc havien pres un aspecte antiquat que autors tocats per l'ambient humanístic, com Corella, volien evitar. Nogensmenys, és interessant d'observar que, si *via e carrera* no es troba en el seu *Psalteri*, tradueix «via» nou vegades per *via* i vint-i-dues vegades per *carrera*. No usa mai el binomi, però és obvi que aquests dos sinònims van lligats en el seu cap.

Una tècnica de traduir un mot llatí amb dos mots catalans sense caure en construccions paratàctiques antiquades era de subordinar un dels mots a l'altre. Observeu la diferència entre la traducció d'«adsumptio» per *exalçament e delliurament* (88.10) i la d'«exaltas me» per *m'exalces delliurant-me* (9.15) o per *delliurant-me... me exalçaràs* (17.49). La construcció es troba ja en la Vulgata[25] —per exemple, en «elongavi fugiens», calcat per *fogint me só alongat* (54.8)— i Corella l'usa gairebé regularment quan tradueix un verb llatí amb dos verbs catalans:

deduc me : *guiant porta.m en la vida eterna* (135.24) (cf. *guiant portà en via recta* (106.7), *guiant me portist* (60.3))
suscepisti me : *delliurant me has acceptat* (29.2)

25. Potser com a eco de la construcció hebrea que combina el participi o l'infinitiu amb la forma conjugada del mateix verb, com en «esperant esperaré», gir imitat en algunes traduccions catalanes. Vegeu JAUME RIERA I SANS, *Un recull d'oracions en català dels conversos jueus (segle XV)*, «Estudis Romànics», 16 (1971-1975), pàgs. 49-97. La construcció esdevé típica de la «valenciana prosa»; vegeu el meu article, *La valenciana prosa del traductor Bernardí Vallmanya*, dins *Miscel·lània Joan Fuster*, I (Montserrat 1989), pàgs. 125-151, esp. pàg. 146.

redimet : *rement delliurarà* (129.8)
adjuvit : *ajudà delliurant* (106.41) (cf. *dóna.ns auxili delliurant-nos* (107.13)
fructum perdes : *lo fruyt destroint levaràs* (20.11)
ut rapiat : *que arrapant prenga* (9.30)
speret : *confiant tinga sperança* (129.6)
loquebar pacem de te : *pregant demanava a Déu la pau de tu* (121.8)
declinaverunt : *declinant se acosten a la fi* (101.12)
ut solveret : *que deslligant soltàs* (101.21)
fundasti : *creant has fundat* (101.26)
tueatur : *guardant a tu te assegure* (19.3)
increpuerunt me : *increpant me afligiren* (15.7) (cf. exprobrabant : *increpant me vituperaven* (101.9))

He afirmat que Corella és menys literal que altres traductors dels salms. Però podem observar una més forta adherència al llatí quan s'esforça a traduir cada element d'un mot llatí compost. Els exemples són prou freqüents per concloure que es tracta d'un mètode conscient, no sé si particular de Corella o après en discussions contemporànies sobre procediments de traducció.[26] En els primers nou exemples següents, fixeu-vos en la traducció del prefix «con»:

confregit : *ensemps ha trencat* (106.15)
comprehendam : *ensemps los pendré* (17.38)

26. No crec que Corella hagués conegut la posició de sant Jeroni en aquesta qüestió, que és ambigua. D'una banda, critica en les cartes 106.55.1 i 57.11.2 els traductors que pequen per «scrutare syllaba» i per intentar calcar «non solum verba, sed etymologias verborum»; d'altra banda, diu en el seu comentari de la carta als d'Efes 2.3 que calcs del grec com «concorporales» i «conparticipes» enllletgeixen el text llatí, però afegeix que «quia ita habetur in graeco, et singuli sermones, syllabae, apices, puncta, in divinis Scripturis plena sunt sensibus, propterea magis volumus in compositione structuraque verborum quam intelligentia periclitari» (citat per BARTELINK, ed. cit., pàg. 65). Bartelink (pàg. 107) cita dues frases on Jeroni exemplifica el contrast entre traducció «normal» i traducció «etimològica»: «Quem nos "piissimum" vel "religiosissimum" —et, ut verbum exprimamus e verbo, "deicolam"— possumus dicere...» (calc del grec *theo-sebestaton*), i «katorchèsanto, id est "insultaverunt" sive "illuserunt", et —ut verbum de verbo exprimam—"contra eum saltaverunt"» (en els dos primers verbs, el prefix *in* ja no sembla tenir la força de *contra*). Darrera de tot això hi ha la por que, potser, la *hebraica veritas* s'amagui en minúcies lingüístiques; per exemple, que en hebreu els mots per "home" i "dona" tinguin la mateixa etimologia —*his-hissa*—, imitat per traductors grecs amb *(andrós)-andrís*, i per Jeroni amb *vir* i *virago*.

contremuit terra : *tota ensemps tremolà la terra* (76.19); *ensemps ha tremolat* (17.8)
convertantur : *sien ensemps portats* (9.18)
conturbas : *fort me torbes* (41.12); *fort los torbà* (17.15); *fort torbà* (2.5); *fort torbaràs* (143.6); cf. Innocens III: *ensemps torbats* (6.3)
commota est : *fort moguda fou* (17.8)
consumetur : *serà acabadament destroïda* (7.10)
confitebor : *confessaré alt* (53.8)
collidetur : *serà trocejat irreparablement* (36.24)
supersperavi : *he molt sperat* (118.14); *granment é sperat* (118.11); *yo sobre totes les altres coses he sperat* (118.81)
periit : *del tot s'és perduda* (118.17)
perspexero : *perfetament miraré* (118.6)
exquisivi : *diligentment he cercat* (33.5); *exquisitament he cercat* (118.94)
intellexi : *yo dins mi consideri* (146.7)
incubuit timor : *stava'ls damunt la temor* (104.38)
replebuntur : *plenament seran abundants* (64.12)
obdormis : *dorms fort* (43.23)

3. L'actualització del 1985 - La Bíblia de Montserrat

Antoni López i Vicent Ribes afegeixen a la seva edició del *Psalteri* del 1490 una actualització del treball de Corella. Afirmen que el llenguatge d'aquest és «difícil tan sols per la sintaxi» i que «si bé la materialitat dels mots no ofereix gaires dificultats de comprensió, sí que en té el seu sentit últim, especialment per als lectors no avesats a la lectura de textos semítics» (pàg. 31). Aquesta actualització dels salms de Corella no representa, doncs, tant una modernització de la llengua de l'autor com una revisió de la seva traducció, feta tenint en compte els textos originals... i la Bíblia de Montserrat. Nogensmenys, l'actualització no s'aproxima a la fraseologia semítica, aparent —a causa de la gran literalitat de les traduccions medievals— tant en la Vulgata com en la versió de Corella, puix que López/Ribes no han procurat reproduir «les constants repeticions lèxiques produïdes a la traducció... per tal de confegir un text no enfarfegat».

Intrigat per l'afirmació que són les repeticions lèxiques que enfarfeguen —per la sensibilitat d'un lector modern— la traducció

de Corella, vaig fer una comparació detallada de l'original i de l'actualització. La conclusió més important, i que es pot generalitzar, és que els traductors medievals usen, en principi, sempre el mateix mot per traduir un cert mot llatí, mentre que els traductors moderns introdueixen un vocabulari ric i variat. El guany, però, pot ser nul. Així, mentre que Corella calca els cinc usos de llatí «abyssus» amb *abís*, López/Ribes usen dues vegades *abís* i tres vegades *abisme*. Vaig comptar vint casos en què la Bíblia usa el verb «audire», i Corella, sense excepció, formes d'*oir*. Ara, en López/Ribes trobem un *entendre*, quatre *oir*, set *escoltar* i vuit *sentir*. Més exemples, en forma de llista:

calciamentum : CORELLA: 2 *sabata* // ACTUALITZACIÓ: 1 *sandàlia*, 1 *sabata*
beatus : 8 *benaventurat* // 5 *benaventurat*, 3 *feliç*
calix : 5 *càlzer* // 3 *calze*, 1 *copa*, 1 *corn*
canes : 4 *cans*, 1 *gossos* // 3 *gossos*, 2 *cans*
circumdare : 20 *circuir*, 2 *assetjar*, 1 *cobrir* // 11 *envoltar*, 3 *assetjar*, 1 *girar entorn*, 1 *cobrir*, 1 *recórrer*, 1 *estrènyer*, 1 *rodejar*, 1 *fer la ronda*, 1 *ornar*, 1 *atuir*, 1 *vestir*
comedere : 5 *menjar* // 2 *consumir*, 1 *menjar*, 1 *devorar*, 1 *picar*
congregare : 6 *congregats*, 2 *ajustar* // 1 *recullir*, 1 *ajuntar-se*, 1 *aplegar*, 1 *arreplegar*, 1 *congregar*, 1 *unir-se*
consolare : 5 *aconsolar*, 1 *consolar* // 1 *consolar*, 1 *aconsolar*, 1 *compatir*, 1 *trobar consol*, 1 *tenir consolació*
conturbare : 22 *torbar*, 1 *moure i torbar*, 1 *alterar-se* // 9 *torbar*, 1 *moure i agitar*, 3 *desconcertar*, 1 *assetjar*, 1 *destruir*, 1 *confusos*, 1 *vergonya*, 1 *amotinar-se*, 1 *adolorit*, 1 *trasbalsat*, 1 *consumir-se d'esgarrifança*, 1 *estremir-se*, 1 *delirar*
diligere : 23 *amar* // 18 *estimar*, 5 *amar*
esca : 11 *vianda* // 4 *menjar(s)*, 2 *aliment*, 1 *alimentar*, 1 *pa*, 1 *vianda*
esuriens/esurire : 3 *famejar*, 2 *haver fam* // 2 *tenir fam*, 1 *passar fam*, 1 *famejant*, 1 *famolenc*
gladium : 13 *coltell* // 5 *coltell*, 5 *espasa*, 1 *punyal*
impius : 9 *impiadós*, 5 *infel* // 7 *impiadós*, 3 *infidel*, 2 *injust*, 1 *culpable*, 1 *impiu*
infernum : 5 *infern* // 1 *infern*, 1 *el no-res*, 1 *terra dels morts*, 1 *regne del morts*

No cal creure que les variants sinonímiques en Corella comporten sempre un guany semàntic. Més que variants diacròniques, dia-

tòpiques o diastràtiques, són el resultat del major o menor grau d'influència del llatí. Per a Corella, *auxili/adjutori* i *socors* són plenament intercanviables com a traducció d'«auxilium»; la diferència és que el primer mot és un calc, el segon és un llatinisme, i el tercer és totalment català. «Conplacere» provoca el parònim *complaure* en dos llocs, però *plaure* és preferit en dos altres, i el context condueix a l'ús d'*alegrar* i *delitar-se* en dos més. «Exprobrare» provoca una vegada l'ús d'*improperar*, però en tres llocs Corella prefereix *vituperar* i en un altre *scarnir*. «Increpare» es calca dues vegades amb *increpar* (més tres usos d'*increpació* i un d'*inprecació*, metàtesi potser deguda al copista), però trobem també les expressions no llatinitzants *maleir/reprendre/opprobri* i *no comunicar*.

Comparada amb les altres traduccions medievals dels salms, la de Corella és molt menys literal i té un vocabulari més ric. En la transcripció sinòptica del sisè salm veurem que sant Jeroni repeteix «erubescant» i «exaudivit Dominus» buscant un efecte retòric (com bé ho ha vist el comentarista Alcuí: «repetit, quod solent facere gaudentes»); però, a continuació, igualment per raons retòriques, canvia d'«exaudivit deprecationem» a l'expressió sinònima «suscepit orationem». D'altra banda, usa quatre formes de «(con)turbare» sense intenció estilística. Ferrer usa quatre vegades *torbat*, però Corella alterna entre *tremolant torbat/affligit/torbat* i *alterar-se*. Compareu això amb la Bíblia de Montserrat que varia entre *perdre forces/trasbalsat/consumir-se de tristesa* i *confós i desfet*. En el cas de la repetició de «convertere», però, l'ús de *convertir-se* en tots dos casos sona fals en català, puix que el primer s'aplica a Déu que ha de *girar-se a mi* (Corella) i el segon als enemics que deuen *tornar atràs* (ms. 2.433). Montserrat tradueix amb *veniu* i *es faran enrera*.[27] Crec que Corella, traduint el segon «convertere» per *convertir-se*, hi veu, no el sentit concret de "tornar l'esquena, fugir", sinó el figuratiu, ço és, que els enemics "es tornen bons cristians".

Usar *convertir* amb dos sentits és el procediment normal de la

27. Potser ja sant Jeroni va veure que seria millor no repetir «convertere»: en la revisió posa en segon lloc «avertantur retrorsum», igual que en el salm 69.3. En el salm 39.15 usa «convertantur retrorsum».

polisèmia; introduir un verb nou per un d'aquests sentits per evitar ambigüitats ("girar-se"/"convertir-se [a la fe]") enriqueix el lèxic; retre un dels dos sentits de «convertere» en un lloc amb *girar-se* i en un altre lloc amb *tornar-se* per raons d'estil —per evitar la repetició a poca distància, per exemple— es considera avui fer bon ús d'un vocabulari ric. Però tinc la impressió que alternances en Corella del tipus entre *cans* i *gossos*, entre *faç* i *cara*, entre *riu* i *flum*, entre *pregària/oració* i *suplicació*, etc. no es justifiquen per raons de retòrica. Però aquesta crítica es pot dirigir en un grau encara més alt a l'actualització de López/Ribes... i a la Bíblia de Montserrat. La Vulgata usa vint vegades el mot «inimicus»; Corella —igual que els altres traductors medievals— no veu cap raó per a no usar sempre *enemic*, i els seus modernitzadors fan bé de no introduir-hi sinònims. Montserrat, però, ens ofereix els mots *adversaris/rebel/rivals/injustos/gent malèfica/qui em vol mal*, a més d'*enemic*. Corella usa sempre *pobre* per traduir «pauper», però Montserrat, guiada pel context més que pels originals grecs o hebreus, usa *pobre/indefens/desvalgut* i *perseguit*. Un «peccator» és sempre per a Corella un *pecador*, mentre que Montserrat opera amb els termes *pecador/impiu/dolent* i *culpable*.

Em fa l'efecte que els traductors moderns introdueixen sinònims en el text durant repetides revisions, una de les quals potser feta per un literat que no coneix les llengües antigues, consultant diccionaris de sinònims més que no comparant una concordança de l'original amb una concordança de la traducció. Els traductors medievals d'un text bíblic o no veien cap avantatge a emprar dos o més termes diferents per a traduir un terme llatí únic, o temien que allunyar-se de l'original els fóra imputat com a ganes d'interpretar el text. No dir *enemic* quan la Bíblia diu «inimicus» atrauria l'atenció d'un corrector; posar *adversari* és criticar Déu de no haver inspirat a sant Jeroni el mot «adversarius». Que en certs contextos «adversari» ens agradi més que «enemic», el traductor medieval o no ho sent, o bé resisteix tota temptació de lluir-se com a escriptor creatiu. L'Esperit Sant ha inspirat als traductors de la Bíblia el mot «inimicus» —vegeu sant Agustí, *De civitate Dei* 18.43, referint-se a la Septuaginta—, i en català *enemic*, per polisèmia, pot tenir

tots els sentits i matisos d'aquest mot. Decidint de fer correspondre sempre el mateix mot vulgar al mateix mot llatí, el traductor hi guanya per tres costats: s'estalvia esforços mentals, es protegeix contra acusacions d'haver interpretat la Bíblia (o d'ésser un *ciceronianus* orgullós) i produeix un text que deixa en el lector un cert regust de llengua extraordinària, exigida als textos religiosos. Les traduccions modernes, ¿van guanyar prou en substituir la riquesa polisèmica —sintagmàtica, vertical— de les versions literals per una riquesa en variants sinonímiques —paradigmàtica, horitzontal— per justificar la pèrdua de la coherència interna del lèxic usat en la Bíblia, la pèrdua dels ecos d'un passatge a d'altres on l'original usa els mateixos mots?[28]

Que la Bíblia usa una llengua no comuna és sobretot visible en les metàfores. Corella no creu que hagi de retre explícit el sentit figuratiu de «fructus» i de «semen» i posa sempre *fruit* i *sement*. En l'actualització, però, i en la Bíblia de Montserrat trobem els mots *descendents/fills/casa/llinatge* i *nom*. Si tals substituts són potser més aviat eufemismes, trobem prou altres exemples que mostren que les Bíblies modernes jutgen el públic incapaç d'entendre els sentits figuratius de certs mots. Els sentits figuratius, però, formen simplement part de la polisèmia d'un mot, i ja hem vist que els traductors moderns prefereixen variar el lèxic. Creuen que cal deixar ben palès que l'«impius» del salm 10.6 és un *culpable*, mentre que l'«impius» de 16.13 és un *injust*; que el «ventus» d'1.4 és un simple *vent*, mentre que el «ventus» de 17.11 és un *huracà*. Tradueixen «terra» per *món* o *terra*, «tenebrae» per *nits* o *foscor*, «templum» per *temple/santuari* o *palau*, «tabernaculum» per *pavelló* o *casa*, etc. Riquesa lèxica? Potser sí, però si els autors dels salms originals usaven un vocabulari reduït i repetitiu per crear una certa impressió en l'oient, les traduccions modernes haurien d'intentar recrear aquest sentiment. Em sembla que es pot afirmar que els traductors

28. Recordem que un dels atacs contra la nova religió basada en els dos Testaments era precisament que els evangelistes i els apòstols no citaven literalment el Vell Testament. Orígenes i Jeroni els justificaven dient que havien citat de memòria, però conservant el sentit del text. (Vegeu *De optimo genere interpretandi*, 7-9, ed. cit., esp. pàg. 71.)

moderns tradueixen els salms hebreus com un document literari, però segons la retòrica de la llengua moderna,[29] mentre que els traductors medievals recreen —per pura literalitat, no intencionalment— la impressió que havia fet en generacions anteriors el text llatí. L'«alteritat» dels salms moderns es veu menys en la llengua que en la presentació tipogràfica en versets, que condueix a una lectura poètica, i un text poètic exigeix un vocabulari ric. Que no hi ha cap mal a variar el lèxic? He pogut observar com els predicadors de sectes fonamentalistes americanes, sense formació en els textos originals, creuen que la seva traducció de la Bíblia fou inspirada per Déu i que cal, doncs, esbrinar per quina raó secreta Déu usa —per adaptar un exemple de la Bíblia de Montserrat— en el salm 2.8 el mot *herència*, però en el salm 15.5 el mot *heretat*.

Corella era probablement ben famós per les seves prèdiques, tan literàriament elaborades com, per exemple, l'*Omelia sobre lo psalm CXXIX*, del 1490, de Jeroni Fuster, que comença: *En la fonda trista e plorosa vall de làgrimes, on de continu los trists miserables peccadors a l'etern rey de glòria tan greument desobedint offenen, caminant la mia culpable impenident consciència per les verts florides y delitoses silves de les affections mundanes...*[30] La temptació per a ell d'oferir al poble una versió dels salms molt millor que l'edició del 1480 degué ser gran, però era conscient dels perills d'anar massa lluny en el camí de la interpretació del text i de l'embelliment retòric. Com mostrarà la comparació de sis traduccions medievals del sisè salm, Corella és el traductor que menys busca fer correspondre sempre el mateix mot català al mateix mot llatí. Influït pels nous corrents de la impremta, ell fou un dels primers a revisar la seva traducció, i revisar-la ja sense mirar l'original llatí, simplement fixant-se en la llengua del nou text. En aquestes circumstàncies, fer avui una «actualització» em sembla impossible. Una traducció medieval

29. Observeu l'ús de *Jahvè* en la Bíblia de Montserrat, «arqueològicament» correcte, però que la fa inacceptable com a llibre de pregàries per a catòlics. Per això hom hi va substituir *Senyor* en l'edició del Full Diocesà de Solsona-Tarragona-Vic, reeditada ara a *Preguem amb els salms* (Barcelona 1989).

30. *Catálogo* d'AGUILÓ, pàg. 17; nova edició d'A. FERRANDO en premsa en l'homenatge a Joan Fuster.

tan sols es pot explicar; «actualitzar-la» a partir del text traduït esdevé una nova traducció.

4. Sis traduccions antigues del primer salm penitencial

A continuació transcric l'original llatí del sisè salm, primer dels set salms divulgats a part com a salms penitencials, en sinopsi amb la versió atribuïda a Bonifaci Ferrer —editada amb revisions de l'inquisidor Borrell el 1478, i reeditada el 1480—, tres altres traduccions medievals, el text del salm extret de la traducció catalana del comentari del papa Innocenci III, i la traducció de Corella del 1490. Segueixo en aquestes transcripcions les normes d'«Els Nostres Clàssics», però cal recordar que amb la separació de mots, els accents, la puntuació, etc. oferim ajudes que el lector medieval no tenia. A aquests textos s'hi podrien afegir d'altres versions o extractes.[31]

La ratlla (a) presenta el text llatí usat pels traductors medievals, ço és la *Interpretatio juxta Septuaginta* feta per sant Jeroni cap al 383, revisada uns anys més tard, abans de fer una traducció —que circulava poc— sobre el text hebreu mateix.[32] Entre claudàtors afegeixo variants textuals de la segona versió, usada per Innocenci III (ratlla f).

La ratlla (b) presenta la traducció atribuïda a Bonifaci Ferrer en la Bíblia del 1478, avui perduda, però publicada a part dintre del Saltiri del 1480.[33]

31. Com, per exemple, *La esplanació de la flor dels salms del Seltiri*, BC ms. 1.031, que tradueix dos versets del salm 6: (2) *Senyor, per los meus peccats no.t vulles erèxer venir contra mi, ne ab ira ne ab fellonia per les mies arades e defaliments no.m vulles rependre ne jutjar.* (3) *Mercè ages de mi, Senyor, segons la gran misericòrdia tua, per so com la mia vida e lo meu estament és fràvol e caytiu en aquest segle e pel peccat meu la mia ànima és torbada* (f. 156v). *Venir* probablement s'ha afegit per explicar *erèxer*, variant gràfica, crec, d'*irèixer*. El verset 5 ha estat traduït de l'hebreu per: *Torna, Déu, scapa m'arma; salva a mi per ta bondat*, ed. per J. Riera, art. cit., pàg. 70.

32. Edició de la versió romana i gal·licana en columnes paral·leles, a *Patrologia Latina*, vol. 29, pàg. 131 ss. Quant a la puntuació, segueixo edicions de la Vulgata més modernes.

33. Un facsímil d'una pàgina a Ruiz Calonja, *Història de la literatura catalana* (Barcelona 1954), pàg. 334.

La ratlla (c) és el ms. fr. 2.434 de la Biblioteca Nacional de París, provinent de Marsella, amb grafies provençals. Aquest manuscrit transmet la mateixa traducció del sisè salm que el ms. 106 de la Catedral de València,[34] on s'han eliminat les grafies provençals. Les variants són mínimes, com, per exemple l'omissió de *totz* en l'expressió *totz los meus enemics*, el present *ou la veu* en comptes de *à oïda*, i *pregària* en comptes de *deprecació*. El ms. 106 de València transmet en altres salms la traducció de Corella, com per exemple el 31, i en d'altres sembla revisar el text del ms. 2.434 a partir de la versió de Corella. Tot això mereix un estudi a part, i una comparació amb el ms. 5 de París que transcriu els salms 1-38 segons la versió del ms. 2.434 i els restants segons el ms. 2.433. De moment, compareu les frases següents: en 31.12, tant Corella com el ms. 106, però no el ms. 2.434, afegeixen a *semblant al cavall e al mul* l'explicació *seguint les concupiscències*, i tradueixen «in camo maxillas eorum constringe» per *amb cabestre de tribulacions constreny e refrena la sensualitat de aquells*, mentre que el ms. 2.434 guarda la imatge de *les cautes d'aquells... restreny ab cabestre*. A 50.9 el ms. 2.434 duu *tu salpassaràs ab lo teu ysop e jo seré nedejat*, 106 diu *tu salpasaràs ab lo teu salpasser e yo seré denejat*, mentre que Corella té *lançaràs... sobre mi aygua ab ysop e seré mundat*.[35]

La ratlla (d) transcriu el ms. fr. 2.433 de la Biblioteca Nacional de París, escrit a Perpinyà. Compta els salms com a *capítols*, una tradició jueva. Berger (art. citat, pàg. 531) identifica el text d'aquest manuscrit amb la traducció que Romeu Sabruguera havia fet al començament del segle XIV basant-se al mateix temps en l'original llatí i en una traducció francesa. (He corregit en el verset 3 *mercce* per *mercè*, i indico amb punts suspensius un salt del mateix al mateix).

34. Vegeu D. García Rojo, *Catálogo de incunables de la Biblioteca Nacional de Madrid* (Madrid 1945), pàg. 90, núm. 354. El 1820, el propietari del manuscrit antic va enganxar cada foli dintre un rectangle tallat dins un paper més gran. Una mà va inscriure en el foli 1: «Saltiri... trellat de latí en romanz raonablement per lo ínclit reverent mestre Johan de Corella», tot indicant en nota que aquest «raonablement» vol dir «potser».

35. Compareu Ferrer *Salpiscaràs a mi ab ysop e seré denejat*; ms. 244 *Lava.m am isop e seré mundat*; Pere Rius, BC ms. 1.031, f. 60v, *Tu m'escamparàs d'isop e seré mondat*.

La ratlla (e) és el ms. esp. 244 de la Biblioteca Nacional de París, d'un traductor/copista —potser del començament del segle XVI— poc hàbil, però independent, sembla, de tota altra traducció. Sobre els marges es compten els salms, i s'hi transcriu l'inici llatí. Corregeixo (3) *Tornasen* per *torna-te.n*, i (7) *trebalat* per *trebalà.m*. El DCVB presenta com a sentit I.10 de *tallar* "sentir-se mancat de força", que escau prou bé al verset 3. A 8 potser cal llegir *fonce* com a *fon-se*.

La ratlla (f) combina versets extrets de la traducció del *Comentari als salms penitencials* del papa Innocenci III feta per Joan Romeu, conservada a la Biblioteca universitària de Barcelona, ms. 70 (text llatí a PL 217.967ss.). El comentarista cita el text bíblic tant en forma de lemes com en referències a l'original dintre del comentari. Sovint és possible, doncs, trobar un mot bíblic traduït dues o més vegades. Afegeixo aquesta classe de variants entre claudàtors. Mostren que per a Romeu no existia encara un text català «oficial». No hi havia espai per a transcriure les variants següents: (5) *E tu, Senyor, un poch gira.t envés mi*; (6) *negú no confessarà a tu*; (9) *tots aquells qui*; (11) *hajen vergonya; cuytadament se convertesquen; tornen atràs... fort cuytadament*.

Finalment, la ratlla (g) és la versió de Corella del 1490. En transcric l'edició López/Ribes, però faig alguns canvis en la puntuació (sobretot en no separar *misericòrdia. Ara...* al verset 4). Comparant aquest text amb l'*Actualització* de la pàg. 153 observem els punts següents: els editors prefereixen la forma *Vós* en comptes de *Tu*, un canvi que s'ha fet en les traduccions bíbliques catalanes tan sols entre la Bíblia de la Fundació Cambó i la Bíblia de Montserrat. *Hajes mercè*: «tingueu pietat»; *sana.m* «guariu-me»; *tremolant són torbats*: «es consumeixen d'esgarrifança»; *confessar laors e gràcies* (fórmula medieval): «donar llaors i gràcies»; *cada nit*: «cada dia»; *lavaré lo meu lit*: «amere el llit»; *strado*: «cambra»; *torbada*: «enterbolida»; *tots aquells qui stau en les obres de iniquitat*: «gent malèfica» (cf. Montserrat); *ha oït*: «ha escoltat»; *la veu del meu plor*: «el crit del meu plor»; *hajen vergonya e alteren-se molt fort*: «que queden confosos i avergonyits»; *envergonyeixquen-se molt cuytadament*: «cuiten a penedir-se molt».

(1) a: Jeroni: (2) *Domine, ne in furore tuo (ira tua) arguas me,*
b: Ferrer: (2) Senyor, en la tua furor no arguesques a mi,
c: P 2434: (2) Sèyer, no.m reprenes en la tua felonía,
d: P 2433: (2) Senyor, no.m reprengues en la tua fellonía,
e: P 244: (2) Senyor, no en la tua furror me quastigua,
f: Romeu: (2) Senyor, en la tua ira no m'arguesques,
g: Corella: (2) Senyor, ni ab la furor de la tua justícia arguint me puneixques,

(2) a: *neque in ira tua (furore tuo) corripias me.*
b: ne en la tua ira no corregesques a mi.
c: ne.m castics en la tua ira.
d: ne.m castichs en la tua ira.
e: ni en la tua sanya me corriguas.
f: ni en la tua furor me corregesques.
g: ni ab la tua ira reprenent me condamnes.

(3) a: (3) *Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum;*
b: (3) Hajes mercè de mi, Senyor, car malalt so;
c: (3) Sèyer, ajes mercè de mi, car yo són malalt;
d: (3) Senyor, hages-me mercè, cor malalt som;
e: (3) Ajes mercè de mi, quar tallat so;
f: (3) Hajes mercè de mi, Senyor, car malalt són;
g: (3) Hajes mercè de mi, Senyor, que só malalt;

(4) a: *sana me Domine, quoniam conturbata sunt (omnia) ossa mea.*
b: Senyor, sana a mi, car torbats són los meus ossos.
c: sana.m, Sèyer, car los meus ossos són torbatz.
d: sane.m, Senyor, cor tots los meus ossos són torbats.
e: sana.m, Senyor, quar los meus osos són turbats.
f: sana.m, Senyor, car conturbats (ensemps torbats) són (tots) los meus ossos.
g: sana.m, Senyor, que tots los meus ossos tremolant són torbats.

(5) a: (4) *Et anima mea turbata est valde;*
b: (4) E la mia ànima és fort torbada;
c: (4) E la mia ànima és torbada fortment.
d: (4) E la mia ànima és fort torbade;
e: (4) E la mia ànima turbada és molt;
f: (4) La mia ànima és molt torbada;
g: (4) E la mia ànima stà molt affligida;

(6) a: *sed (et) tu Domine, usquequo?*
b: e tu, Senyor, tro a quand?
c: entró quant, Sèyer, tu m'ayudaràs?
d: e tu, Senyor, tro quant ho laguies?
e: e tu, Senyor, entró a quant?
f: ...
g: mas tu, Senyor, quand me hauràs misericòrdia?

(7) a: (5) *Convertere Domine (om. Domine), et eripe animam meam;*
b: (5) Converteix, Senyor, e delliura la mia ànima;
c: (5) Sèyer, retorne.t e guarda.t la mia ànima;
d: (5) Senyor, gire.t e desliure la mia ànima;
e: (5) Torna-te.n, Senyor: deliura e.nfortex la mia ànima;
f: (5) Gira.t, Senyor, vers mi e deliura la mia ànima;
g: (5) Gira.t a mi, Senyor, e delliura la mia ànima;

(8) a: *salvum me fac propter misericordiam tuam.*
b: fes-me salvu per la tua misericòrdia.
c: salva-me per la tua misericòrdia.
d: fe.m saul per la tua gran misericòrdia.
e: salva.m per la tua misericòrdia.
f: fes-me saul per la tua misericòrdia.
g: salva.m per la tua misericòrdia, ara, Senyor, mentre vixch,

(9) a: (6) *Quoniam non est in morte qui menor sit tui;*
b: (6) Car no és en la mort qui sia membrant de tu;
c: (6) Car no és nuyl home qui en la mort se remenbra de tu;
d: (6) Cor en la mort no és qui sia membrant de tu;
e: (6) Car no és en la mort la tua remenbransa.
f: (6) Car no és negú en la mort qui sia membrant de tu;
g: (6) que en la casa de la mort algú no recorre a la tua misericòrdia;

(10) a: *in inferno autem, quis confitebitur tibi?*
b: e en infern, qui confessarà a tu?
c: he en infern, qui.s confessarà a tu?
d: en infern, qui és qui dón lahor a tu?
e: En la fosa, qui loarà a tu?
f: car (donchs) en infern, qui confessarà a tu?
g: hi en l'infern, Senyor, qui confessarà a tu laors e gràcies?

(11) a: (7) *Laboravi in gemitu meo,*
b: (7) Treballat he en lo gemech meu,
c: (7) Yo me trabaylé en lo meu gemagament,

d: (7) Jo he treballat en lo meu gemech,
e: (7) Trebalà.m en lo meu sospirar,
f: (7) Treballat he en lo meu gemech;
g: (7) Yo.m só affligit ab gemechs del meu cor;

(12) a: *lavabo per singulas noctes lectum meum;*
b: lavaré per cascunes nits lo meu lit;
c: jo levaré per sengles nuytz lo meu lit;
d: e totes nits lavaré lo meu lit,
e: e fa.m suar en tota la nit lo meu lit;
f: (yo) lavaré cascunes nits lo meu lit;
g: lavaré cada nit lo meu lit;

(13) a: *lacrymis meis stratum meum rigabo.*
b: ab les mies làgrimes lo meu lit regaré.
c: jo.m regaré lo meu seti ab les mies làgremes.
d: e regaré lo meu jaç ab les mies làgrimes.
e: am la mia làgrema la mia colgua fenex.
f: ab les mies làgremes lo meu jaç regaré.
g: ab les mies làgremes regaré lo meu strado.

(14) a: (8) *Turbatus est a furore (prae ira) oculus meus;*
b: (8) Torbat és per la furor lo meu ull,
c: (8) Lo meu uyl és torbat per gran felonia;
d: (8) La mia vista s'és enterbolida per fellonia,
e: (8) Fonce de desfici lo meu uull
f: (8) (Con)torbat és per gran ira lo meu ulh;
g: (8) La mia vista tinch torbada de la tua justa furor,

(15) a: *inveteravi inter omnes inimicos meos.*
b: envelit me só entre tots los enemichs meus.
c: jo.m són envellit ente totz los meus enemics.
d: e són-me envellit enfre los meus enemichs.
e: envelex en tots los meus tribulants.
f: envellit són entre tots mos enemichs.
g: pensant que.m só podrit per lo peccat entre aquells qui m'incitaven a peccar, los quals eren mos enemichs.

(16) a: (9) *Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem,*
b: (9) Partiu-vos de mi tots los qui obrau iniquitat,
c: (9) Totz vosaltres qui obratz iniquitatz departitz-vos de mi,
d: (9) Partits-vos de mi tots quants obrats iniquitat,
e: (9) Luyats-vos de mi tots los qui obrau enequitats,
f: (9) Lunyats-vos (partits-vos) de mi tots quants obrats iniquitats,

g: (9) Donchs, lunyau-vos de mi tots aquells qui stau en les obres de iniquitat,

(17) a: *quoniam exaudivit Dominus vocem fletus mei.*
b: car lo Senyor ha hoyda la veu del meu plor.
c: car nostre Senyor à oïda la veu del meu plor.
d: cor Déu ha hoyde ...
e: que lo Senyor à hoyt la veu del meu plor.
f: car Déus (Déu lo Pare) ha hoïda la veu del meu plor.
g: que lo Senyor ha oït la veu del meu plor.

(18) a: (10) *Exaudivit Dominus deprecationem meam,*
b: (10) Oyda ha lo Senyor la mia pregària,
c: (10) Nostre Seyor à oyda la mia deprecació;
d: (10) ... la mia pregària;
e: (10) Hoyt ha lo Senyor la mia oració;
f: (10) Car hoïda ha Déus (Déus lo Fill) la mia (deprecació e) pregària;
g: (10) Ha oït lo Senyor la mia supplicació;

(19) a: *Dominus orationem meam suscepit (assumpsit).*
b: lo Senyor ha presa la mia oració.
c: nostre Senyor ha resebuda la mia oració.
d: Déu ha rebuda la mia oració.
e: lo Senyor la mia preguària rebrà.
f: car Déus (Déus l'Esperit Sant) la mia oració ha reebuda.
g: ha acceptat la mia oració.

(20) a: (11) *Erubescant et conturbentur (vehementer) omnes inimici mei;*
b: (11) Envergonyesquen-se e sien torbats los meus enemichs forment;
c: (11) Totz los meus enemics envergoyesquen-se e.s torben fortment;
d: (11) Tots los meus enemichs hajen gran vergonya e gran confusió;
e: (11) E seran envergoyits e seran torbats molt los meus enemichs;
f: (11) (Doncs) sien envergonyits (e sien torbats) tots mos enemichs;
g: (11) Hajen vergonya e alteren-se molt fort tots mos enemichs;

(21) a: *convertantur (avertantur retrorsum) et erubescant valde velociter.*
b: sien convertits e envergonyesquen-se fort leugerament.
c: Retornen-se e s'envergoyescan ivassosament.
d: tornen atràs e sien confusos fortment.
e: tornaran e envergoyir-s'an en un punt.
f: convertesquen-se ivasçossament e hajen gran (fort) vergonya.
g: converteixquen-se e envergonyeixquen-se molt e cuytadament.

5. Comentaris antics

L'estudi de les traduccions medievals de la Bíblia seria incomplet sense donar un cop d'ull als comentaris antics. No és que tots els traductors consultessin glossaris, diccionaris i comentaris mentre treballaven, però vivien en un ambient imbuït per les glosses bíbliques. L'índex de la Patrologia Latina indica una bona vintena de comentaris sobre la Bíblia, els salms o els salms penitencials en particular; però no és ara el moment d'estudiar la filiació d'aquests textos. Per raons d'espai em limito a deu comentaris i observacions sobre els tres punts següents: la diferència semàntica entre «furor» i «ira» (i «arguere» i «corripere»), la idea sobreentesa en l'anacolut «usquequo», i la diferència semàntica entre «lectus» i «stratus».

Sant Jeroni diu en el seu *Breviarium in psalmos* (ed. PL 26.883): «Aliquando prius furor est, et postea ira; sed maxime unum est. Tamen furor in praesenti, ira in futuro. / Usquequo: Subauditur, usquequo animam meam, quae est conturbata vehementer, non eripis, non corrigis, non emendas?» (Observeu que Jeroni no cita literalment la Bíblia, que diu: «turbata est valde». Això devia assenyalar a un traductor que no cal buscar grans diferències entre «turbare» i «conturbare».)

En l'*Expositio in psalmos poenitentiales*, atribuïda a Alcuí (ed. PL 100,575), llegim: «Ira est longa indignatio, furor vero repentina mentis accensio; sed ira aeternam impiorum significat poenam, furor ignem purgatorium. / Usquequo: Subaudi, animam meam quae vehementer conturbata est non eripis, non corrigis, non emendas? / Lectum delectationem corporis intelligamus; stratum autem significat cumulum peccatorum. / (Exaudivit Dominus... exaudivit Dominus...: Unam eamdemque rem multipliciter repetit, quod solent facere gaudentes et laetantes.)»

Sant Gregori explica en la seva *Expositio in septem psalmos poenitentiales* (ed. PL 79,554): «Sicut major est furor quam ira, ita arguere major est quam corripere. Eos corripimus, quos amantes emendamus. / Usquequo turbaris contra me quia peccavi? Vel usquequo, id est quamdiu differs sanare? / Per lectum, conscientiam accipimus... Quia vilis lectus est stratum, per ipsum carnem accipimus...»

De la *Glossa ordinaria in psalmos* de Walafrid Strabo (ed. PL 113,851) copio: «Argui gravius est quam accusari, unde damnatio timetur. Corripi mitius, id est emendari vel erudiri. / Usquequo: innuit se diu luctari cum vitiis./Lectus delectatio corporis...; stratus cumulus peccatorum.»

Sant Bru de Würzburg, *Expositio psalmorum* (ed. PL 142,61) comenta: «Ira est longa indignatio; furor velox accensio mentis, sed ira vehementior. / Usquequo, subauditur differs misereri..., vel usquequo animam meam vehementer conturbatam non eripis, non corrigis, non emendas? / Lectum delectationem corporis dicit, quam potest homo lacrymis lavare... Stratum significat cumulum peccatorum.»

S'ha atribuït a Ruffí el *Commentarium in psalmos LXXV* (ed. PL 21,664), on llegim: «Usquequo tardaris? usquequo non exaudis? / Hoc accipimus stratum, quod superius lectum.»

Sant Bru el Cartoixà, *Expositio in Psalmos* (ed. PL 152,656): «Idem est hic corripias et hic arguas. / Usquequo differes consolari remittendo peccata? / Stratus vero et lectus idem sunt hic.»

Sant Bru de Siena, *Expositio in Psalmos* (ed. PL 164,713): «Rogat Dominum ut paterna pietate et misericordia eam corripiat, et non ira et furore, sicut illos, quos... damnaturus est. / Usquequo... non subvenis animae, tanta et tam gravi infirmitate laboranti? / Per lectum et stratum corda nostra intelligere debemus».

El bisbe Jaume Pérez de València escriu en el seu *Commentarium in psalmos* (ed. València 1484): «Usquequo: suple, difers dare mihi hanc gratiam ut des mihi veniam?».

En el ms. 100 de l'Arxiu de la Catedral de València, un tal Ricardus diu en el seu *Psalterium glossatum:* «Durius est argui quam corripi, nam qui arguitur, idest accusatur, metuendum est ne finem habeat damnationem; corripi vero ad emendationem valet. Ita furor plus videtur esse quam ira. / Usquequo: quasi diceret, quousque me clamantem ad te differs sanare? / Lectum dicit conscientiam... Stratum, repetitio est... Lectum et stratum idem accipimus».

De la traducció del comentari d'Innocenci III trec les observacions següents: *En greguesch una cosa matexa és furor e ira. / Segons una translació és hagut: Senyor, en la furor tua no m'arguesques; ni en la tua ira me corregesques* (al·lusió a la segona versió de sant Jeroni).

6. Observacions sobre comentaris i traduccions

El traductor que consulta comentaris antics per aprendre quina distinció cal fer entre «furor» i «ira», i entre «arguere» i «corripere», no hi troba gaire ajuda. Jeroni mateix diu que «furor» i «ira» *maxime unum est*, idea repetida per Innocenci III. Nogensmenys, Jeroni afegeix que «prior furor, postea ira». Això fa pensar certs comentaristes en el Purgatori i en les penes eternes. Però la diferència entre els dos sinònims es busca sobretot en el grau d'intensitat del sentiment: *major est furor quam ira*. Paral·lelament, el primer verb, «arguere», es considera més fort que el segon, «corripere». El que no agrada és que la progressió va de (gran) «furor» a (menys gran) «ira». Potser per això Jeroni va invertir els quatre mots en la seva segona versió. «Ira», doncs, esdevé «vehementior» que «furor», i «corripere» pren el sentit de "condemnar".

Potser, en una situació com aquesta, un traductor català preferirà simplement calcar els mots llatins emprant *furor / arguir / ira* i *corregir* (parònim de «corripere»), com ho feien els cartoixans de Portaceli. «Furor» provoca per paronomàsia els mots *forceneria / felonia* i *rigor*. Tan sols *sanya* és plenament creatiu, però el traductor dels ms. 244 l'usa per a traduir tant «furor» com «ira».

Corella combina llatinismes i glosses, traduccions i comentaris, en construccions gramaticals típicament de «valenciana prosa»: *arguint punir*, i *reprenent condemnar*. Podríem criticar Corella per no fer veure als seus lectors que els salms 6 i 37 comencen en llatí amb un verset idèntic, però la seva nova traducció dels dos noms constitueix un progrés conceptual: *rigor de la tua justícia* i *indignació*.

Un traductor que vol completar el críptic *tro a quant?* del quart verset i busca inspiració en comentaris, tampoc no troba una resposta clara. La pregunta pot relacionar-se amb el que precedeix: "fins quan puc esperar que *no* em puniràs?", o amb el que segueix: "fins quan em puniràs?". Bru de Würzburg ofereix ambdues interpretacions. Ara, un passatge ambigu tan sols es pot traduir bé oferint una traducció igualment ambigua, que permet les mateixes interpretacions que l'original. Això ho fan els traductors que calquen *tro a quant?* Però els comentaristes i els traductors que completen

la frase ens permeten observar com apareix en el segle XV una nova mentalitat religiosa. De *tro a quant ho laguies?* (de punir-me) del ms. 2.433 passem al *quand me hauràs misericòrdia?* de Corella, o al «què esperes» (per venir a salvar-me) de Montserrat. El contrast és colpidor: l'home medieval era conscient que Déu li està diferint la punició merescuda i es demanava quan s'acabarà la seva paciència; nosaltres creiem que Déu ja ens està punint ara i li demanem que pari de punir-nos.

Quant a «lectus» i «stratus», el traductor, un cop més, es veu decebut pels comentaris, molts dels quals li diuen que «idem sunt hic». Això, potser, ha estat una invitació als cartoixans de Portaceli a emprar dues vegades *llit*. L'observació de sant Gregori que «stratus est vilis lectus» condueix a traduccions amb *jaç/colga* o *seti*. La diferència entre «lectus» i «stratus» segons el sentit moral, ço és, «delectatio corporis» i «cumulus peccatorum», no sembla aprofitable pels traductors, però influeix en la traducció editada a Vic el 1852: «Lo llit ahont vas cometre mon adulteri».

7. Conclusions

Tot fullejant el manuscrit antic d'una traducció bíblica hom es demana tantes coses: qui en fou el traductor? quan treballava? a partir de quin text? per a qui? emprava comentaris o altres traduccions? qui llegia la traducció? va influir en traduccions posteriors? Seria més fàcil trobar respostes a aquestes preguntes si tinguéssim edicions de les traduccions bíbliques medievals, o almenys microfilms, en una biblioteca fàcilment accessible. Una història de la Bíblia catalana haurà d'investigar si existia a l'Edat Mitjana una voluntat política de fomentar una versió «oficial» —comparable al moviment bíblic català del començament d'aquest segle—; haurà de comparar des del punt de vista semiòtic els grans volums amb notes i apèndixs amb les edicions minúscules dels set salms penitencials; haurà d'opinar si els llatinismes en les traduccions medievals són psicològicament comparables amb els castellanismes de les versions del divuit i del dinou; haurà d'investigar la funció de les

versificacions, antigues i modernes, i les diferències psicològiques entre traduccions literals de vocabulari reduït però coherent i traduccions explicatives amb un lèxic ric i «de literatura». Resta tant per fer! No crec que calgui publicar totes les traduccions catalanes antigues, però descriure-les i analitzar-les, sí, per permetre de col·locar-les en el seu context ideològic (conventuals, judaïtzants, etc.), en la filiació de textos (traducció de la Vulgata, d'una versió provençal, etc.) i en l'evolució de la religió i de la llengua (traducció literal, explicativa, retoricada, etc.). El *Psalteri* de Corella no és sinó un petit element dins el gran mosaic de la història de la Bíblia catalana, però el seu estudi ens condueix a observar aspectes de l'evolució de la ideologia religiosa i de la sensibilitat lingüística, qüestions que van tornar a preocupar els traductors del segle XX.

CURT WITTLIN